

**СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ —
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ
«ЛЮДИНА — ЛЮДИНА»**

Наголошено на важливості вивчення соціальної складової професійної компетентності. Проаналізовано сутність понять «соціальний інтелект», «емоційний інтелект», «соціальна компетентність». Наведено результати вивчення емоційного інтелекту у студентів.

Ключові слова: соціальний інтелект, емоційний інтелект, соціальна компетентність.

Постановка проблеми. Дослідження психологічних детермінант успішності функціонування людини в царинах педагогічної, політичної, психотерапевтичної практики, лідерства й управління, соціальної адаптації роблять актуальною постановку питання про наявність певної своєрідності психологічної структури соціально успішних особистостей, показників розвитку її окремих складових,

підносячи його на рівень пошуку єдиних базових психологічних чинників, які забезпечують ефективність усіх перелічених видів діяльності.

Розуміння професіонала як особистості з їй притаманним стилем індивідуальної діяльності, що формується під час її професіоналізації, властивий і підходу Є. О. Клімова. У сфері професіології цей дослідник відомий як автор вельми поширеної ідеї типологізації різних професій, серед п'яти основних кластерів яких він виділяє і групу професій типу «людина — людина» [6, с 8]. З-поміж професійно важливих якостей таких спеціалістів Є. О. Клімов називає гуманістичну спрямованість людини, доброзичливу уважність до проявів почуттів, розуму та характеру інших людей, спостережливість до їхньої душевної діяльності, творчий склад розуму, вміння подумки схарактеризувати внутрішній світ іншого, здатність до неодноразового переживання подій і співпереживання іншим людям, а також толерантність, яка проявляється у доброзичливості, терпінні й поблажливості до різних нестандартних проявів поведінки, способу мислення і почуттів оточуючих людей [6]. Такого роду особливості психічної організації спеціаліста є однаково важливими як для педагога, так і для психолога або психотерапевта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що описані прояви соціально ефективної поведінки людини сьогодні мають широкий діапазон подібних станів, поява яких обумовлена своєрідністю дослідницької методології авторів. У цьому зв'язку використовуються такі терміни, як соціальний талант (Н. Д. Левітов), соціальний інтелект (Т. Хант, Е. Торндайк), організаційні здібності (Л. І. Уманський), соціальна обдарованість (О. О. Бодальов), лідерська обдарованість (А. М. Матюшкін, О. Л. Яковлева), соціальні здібності (Л. В. Попова), соціальна компетентність (Л. А. Петровська), адаптивний інтелект (С. Берт, Д. Уотсон), синтезований інтелект (Ф. Дітман-Колі, П. Болте). Разом з тим ми не можемо розглядати їх як синоніми. Наприклад, такі дослідники, як С. А. Васильєв, В. Н. Келасьєв, Н. В. Старков, Н. М. Полуктова, І. В. Яковлева, вважають, що «соціальний інтелект виступає професійно важливою якістю у професіях типу «людина-людина», різновидом яких є і діяльність соціального працівника» [4, 123]. Тим часом Г. М. Коджаспірова та А. Ю. Коджаспіров частиною системи ключових компетентностей особистості у сучасній педагогіці називають соціальну компетентність як «соціальні навички (обов'язки), що дають

змогу людині адекватно виконувати норми і правила життя у суспільстві» [7, с 62].

Водночас Деніел Гоулмен, розглядаючи емоційний інтелект, в одноіменній своїй книзі досить переконливо доводить, що життєвий успіх індивіда визначається не стільки коефіцієнтом розумового розвитку (IQ), скільки особливостями його характеру, особистості загалом, зокрема здатністю розуміти інших, емпатією, самодисципліною, ініціативністю [2].

Постановка завдання. Отже, висока значущість і багатогранність проявів соціальної складової особистісної та професійної компетентності фахівця в суспільному житті, протилежність наукових суджень щодо психологічної специфіки цього явища відкриває перспективу його наукового розгляду. *Метою* цього *дослідження* ми визначили встановлення сутнісних характеристик соціальної складової професійної компетентності та вивчення її сформованості у студентів — майбутніх фахівців системи діяльності «людина-людина».

Виклад основного матеріалу дослідження. Як вже зазначалось, для окреслення психологічних «інструментів», які дають можливість особистості розібратися в ситуації, обрати оптимальний тип реагування і контролювати подальший хід подій, використовуються різні поняття. Ми свою увагу хочемо зосередити на трьох, які, на нашу думку, є найбільш близькими за значенням. Це соціальний інтелект, емоційний інтелект та соціальна компетентність.

Проведений науковий аналіз свідчить, що в соціально-педагогічній літературі терміном «соціальний інтелект» позначаються спеціальні здібності, що визначають успішність людини у взаємодії її з іншими людьми, успішність її орієнтації в різних «людських ситуаціях», її можливості передбачити розвиток міжособистісного спілкування відповідно до конкретного її стану і вчинків людей» [4, с 123]. У такому розумінні наведене поняття дає змогу характеризувати особистостей, які вміють розпізнавати внутрішній стан оточуючих людей, відносини між ними, мотиви їхньої поведінки.

Д. В. Ушаков окреслює поняття «соціальний інтелект» як «здатність розуміти інших людей, їх взаємостосунки і соціальні ситуації. Соціальний інтелект дає можливість, точно оцінивши ситуацію і людей, що беруть участь у ній, більш адекватно збудувати стратегію поведінки» [10, с 26]. Разом з тим дослідник наголошує на тому, що соціальний інтелект — це «здатність до пізнання соціальних явищ, яка становить *лише один із компонентів* соціальних умінь

і компетентності, а не вичерпує їх» [10, с 18]. Далі він продовжує цю позицію, вказуючи, що «соціальний інтелект — це швидше *компетентність* у сфері соціального пізнання, ніж спеціальна здатність» [10, с 20] (курсив наш. — Л. В.). Означене дає підстави припустити, що і в першому, і в другому тлумаченнях ми маємо справу не зі здібностями як такими, а швидше із компетентністю, тобто загальною здатністю, базованою на знаннях, досвіді, цінностях та закріпленою в дії.

Інше поняття, яке характеризує позначену особистісну здатність — це емоційний інтелект. Саме він, на думку Л. О. Белової, «забезпечує можливість гнучкого й адекватного реагування людини на впливи зовнішнього світу та інших людей» [1, с 98].

Зазначимо, що термін «емоційний інтелект» упровадили в науковий обіг в 90-х рр. минулого століття американські психологи Пітер Саловей і Джон Майер для позначення таких специфічних властивостей людської психіки, як уміння розбиратись у власних почуттях, розуміти настрій людей, а також уміння регулювати власні емоції [11]. Разом з тим, на думку О. Філатової, до навичок управління собою емоційний інтелект потребує наявності механізму взаємодії з іншими людьми [11, с 101]. Такий механізм починається з уміння ставити себе на місце іншого, тобто враховувати при прийнятті рішень почуття інших людей, на відміну від прийняття на себе розв'язання проблем усього оточення. Дослідниця вказує, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту забезпечує можливість: розуміти інших, тобто «розпізнавати» їх почуття й погляди, активно цікавитися їхніми турботами; розвивати інших; розуміти потреби їхнього зростання, створювати для цього нові можливості; передбачати, розуміти та задовольняти потреби інших; поважати різні думки. Водночас означені положення ми можемо охарактеризувати й таким виразом: «Людина є соціально-компетентною..., якщо вона здатна розуміти інших людей» [5]. Тобто ми знову повертаємося до поняття компетентності як сукупності знань і досвіду в тій чи іншій галузі, в даному разі в системі професійного спілкування (комунікації, взаємодії та перцепції).

Водночас, аналізуючи сутність соціальної компетентності, можна побачити, що деякі дослідники тлумачать її не лише як здатність розуміти інших. Так, Р. Ульріх і Р. Ульріх розробили концепцію, в якій сформульовано сім характеристик соціально-компетентної людини [12] — це здатність приймати рішення стосовно самого себе

і прагнути до розуміння власних почуттів і вимог; здатність забувати неприємні почуття й власну невпевненість; здатність уявляти, як необхідно досягати цілей найбільш ефективним чином; вміння правильно розуміти бажання, очікування та вимоги інших людей, зважувати і враховувати їхні права; вміння аналізувати царину, яка визначена соціальними структурами й установами, роль їх представників і включати ці знання у свою поведінку; вміння уявляти, як з урахуванням конкретних обставин і часу поводити себе, беручи до уваги реакцію інших людей, обмеження соціальних структур і особистісні вимоги; здатність звітувати перед собою, розуміти, що соціальна компетентність не має нічого спільного з агресивністю і передбачає повагу прав і обов'язків інших. Тобто в такому розумінні соціальна компетентність описує не лише позицію особистості щодо інших (соціальний інтелект) чи адекватне сприйняття нею себе й оточуючих (емоційний інтелект). В такому сенсі це поняття виступає набагато ширшим. Подальший його аналіз доводить це.

Наприклад, Н. В. Альохіна і Л. Г. Кайдалова до соціальних компетентностей майбутніх фахівців відносять: уміння жити та діяти в певному соціумі, враховуючи власну свободу і безпеку; навички соціально-культурної поведінки; навички взаєморозуміння; здатність до співпраці; повагу одне до одного; соціальні уміння та навички, пов'язані з процесами соціальної взаємодії та співпраці, уміння працювати в групах; нести відповідальність за свою діяльність тощо [5].

Аналіз компетентнісних моделей провідних європейських країн показує, що до структури такої ключової компетентності, як соціальна, включені: в Австрії — здатність брати на себе відповідальність, співпрацю, ініціативність, уміння працювати в команді, здатність спілкуватися; у Бельгії — активну участь в житті суспільства, комунікативні компетенції, розуміння рівних можливостей, уміння співпрацювати; у Німеччині — соціальне єднання, здатність до розв'язування конфліктів, співпрацю, роботу в команді [9, с 31–33].

В. Куніциною соціальна компетентність трактується як «система знань про соціальну діяльність і про себе, система складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценаріїв поведінки в типових соціальних ситуаціях, що дають змогу швидко й адекватно адаптуватися, приймати рішення, діяти за принципом «тут, зараз і найкращим способом» [8, 44]. Основними функціями соціальної компетентності автор вважає соціальну орієнтацію, адаптацію, інтеграцію загальносоціального й особистісного досвіду.

Загалом ми погоджуємося з позицією О. Овчарук, що соціальні компетентності — це здатність людини, що пов'язана з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості (здатність до співпраці, уміння розв'язувати проблеми за різних життєвих ситуацій, навички взаєморозуміння, соціальні й громадянські цінності та вміння, комунікативні навички, мобільність у різних соціальних умовах, вміння визначати особистісні ролі в суспільстві тощо) [9].

Наголосимо також на тому, що у представлених підходах соціальна компетентність виступає поняттям багатограним, яке характеризує не лише знання особистістю себе, свого оточення, а й уміння реалізовувати ці знання на практиці; до того ж, це вміння забезпечувати на основі цього професійний успіх та результативність професійної взаємодії. У зв'язку з цим соціальна компетентність, на нашу думку, виступає необхідною складовою професійної компетентності студентів — майбутніх фахівців системи діяльності «людина-людина». Рівень її сформованості ми вивчали у студентів Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (майбутні соціальні педагоги, соціальні робітники, практичні психологи) (табл. 1). До дослідження було залучено 100 студентів I–III курсів; використано методика «Діагностика «емоційного інтелекту» [3].

Таблиця 1 — Парціальний та інтеграційний рівні емоційного інтелекту, %

Показник	Рівень		
	високий	середній	низький
Емоційна обізнаність	26	30	44
Управління своїми емоціями	11	62	27
Самомотивація	15	38	47
Емпатія	22	42	36
Розпізнавання емоцій інших людей	30	39	31
Загальний показник	20,8	42,2	37

Як видно з даних табл. 1, рівень емоційного інтелекту в студентів не є сформованим на достатньому рівні. Так, майже третина з них (37%) продемонстрували низький рівень розуміння себе та

оточуючих їх людей. Аналогічні дані прослідковуються і по окремих показниках досліджуваного феномену.

Значний відсоток студентів, які продемонстрували низький рівень за низкою показників, свідчить, на нашу думку, про недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту як важливої складової соціальної компетентності особистості. Як було вже нами наголошено, соціальна компетентність у професійній підготовці фахівця системи діяльності «людина-людина» є необхідною складовою. У зв'язку з цим бачимо гостру необхідність подальшого вивчення та цілеспрямованого формування означеної складової професійної компетентності.

Таким чином, **підсумовуючи** викладене, можна констатувати:

1. У системі діяльності «людина-людина» важливе значення мають вміння та успішність фахівця у взаємодії його з іншими людьми. Разом з тим така здатність у літературі трактується неоднозначно — йдеться про соціальний інтелект, емоційний інтелект, соціальну компетентність тощо.

2. Аналіз сутності означених феноменів дав підстави соціальну компетентність окреслити як найширше поняття та визначити як систему знань про соціальну діяльність і про себе, систему складних соціальних умінь і навичок взаємодії, сценарії поведінки у типових соціальних ситуаціях.

3. Експериментальне вивчення рівня досліджуваної ознаки у студентів — майбутніх фахівців системи діяльності «людина-людина» — засвідчив її недостатню сформованість. Враховуючи це, **перспективним** бачимо подальше вивчення всіх складових професійної компетентності майбутнього фахівця системи діяльності «людина-людина» та на цій основі визначення науково обґрунтованих шляхів їх формування та розвитку.

Подчеркнута важність изучения социальной составляющей профессиональной компетентности. Проанализирована сущность понятий «социальный интеллект», «эмоциональный интеллект», «социальная компетентность». Представлены результаты изучения эмоционального интеллекта у студентов.

Ключевые слова: социальный интеллект, эмоциональный интеллект, социальная компетентность.

Importance of study of social component professional competence is outlined. Essence of notions «social intellect», «emotional intellect», «social competence» are analyzed. The results of study of emotional intellect at students are presented.

Key words: social intellect, emotional intellect, social competence.

Література

1. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л. О. Белова; Нар. укр. акад. — Харків : Вид-во НУА, 2004. — 264 с.
2. Гоулмен Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулмен. — М. : Сигма, 1998. — 560 с.
3. Диагностика «эмоционального интеллекта» (Н. Холл) / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. — М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. — С. 57–59.
4. Диагностика профессиональных способностей, система профессионального отбора социальных педагогов и социальных работников / В. Н. Келасьев, И. В. Яковлева, Н. М. Полуэктова, Н. В. Старков, С. А. Васильев. — М., 1994. — 127 с.
5. Кайдалова Л. Г. Психологічна та соціальна компетентності майбутніх фахівців: електронний ресурс / Л. Г. Кайдалова, Н. В. Альохіна // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — 2009. — № 4. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/prmb/texts/2009-04/09klgcf.pdf.
6. Климов Е. А. Основы психологии: практикум / Е. А. Климов. — М. : Юнити, 1999. — 257 с.
7. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. — М. : Академия, 2000 — 176 с.
8. Куницына В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. — СПб. : Питер, 2001. — 544 с.
9. Стратегія реформування освіти в Україні. — К. : К.І.С., 2003. — 296 с.
10. Ушаков Д. В. Социальный интеллект как вид интеллекта / Д. В. Ушаков // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. — М. : Ин-т психологии РАН, 2004. — С. 11–28.
11. Филатова О. Эмоциональный интеллект как показатель целостного развития личности / О. Филатова // Персонал. — 2000. — № 5. — С. 100–102.
12. Ullrich & R. Ullrich de Muynk, *Soziale Kompetenz*, Experimentelle Ergebnisse zum Assertiveness — Trainingsprogramm ATP. Band 1 (S. 469–482). Munchen : Pfeiffer.